

JÖN TÜRKLERİN SİYASAL DÜŞÜNCELERİ (1889-1908)

M.Şukrú Hanióglu

JÖN Türklerin siyasal düşünceleri ile ilgili bir anlatıma geçmeden önce üzerinde durmamız gereken konu "Jön Türk" deyiminin anlamı ve genişliği olmalıdır. İlk olarak şunu belirtmemiz gerekir ki, bu deyim özellikle Batı kaynaklarındaki kullanımda hem kadro ve hem de zaman anlamında oldukça geniş bir biçimde kullanılmaktadır. Bu kaynaklara göre hem Osmanlı ülkesi dışında II. Abdülhamid rejimine karşı siyasal mücadele yürüten grupların hepsi 'Jön Türk' dür ve hem de 1908 İhtilâli sonrasında hükümetler birer 'Jön Türk' hükümetidir. Halbuki bu çeşit bir genelleme aslında Jön Türklükle hiç alâkası olmayan pek çok siyasal örgüt'ü (Bulgar, Ermeni, Rum, Makedon) bu kategoriye sokarak kapsamı gereksiz ve biçimde genişlettiği gibi Jön Türklüğü 1908 sonrasında da devam ettirerek onu bir muhalefet hareketi olmaktan da çıkartmaktadır. Jön Türklerin siyasal düşünceleri üzerinde durduğumuz zaman gözönüne alacağım çerçevede, 1889-1908 döneminde yurt içinde ve yurt dışında II. Abdülhamid rejimine karşı siyasal muhalefeti dile getirmiş ve zaman zaman İmparatorluğun diğer unsurlarından üyelere de sahip olmakla birlikte temel olarak Türklerin ağırlıkta olduğu örgüt üyelerinin davranışları olacaktır.

II. Jön Türklerin İlk Ortaya Çıkışları ve Siyasal Düşünceleri:

Herşeyden evvel şunu belirtmemiz gerekir ki, Jön Türk hareketi başlangıcında bir entellektüel hareket biçimini taşımaktaydı. Nitekim, bu hareket içindeki en önemli örgüt olan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ilk nüvesi olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin 1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de kuruluşuna dikkat etmemiz gerekiyor.

Jön Türk hareketi daha evvel ortaya çıkan Yeni Osmanlılar'a göre çok daha az siyasal çizgileri olan ama bundan çok daha fazla entellektüel bir hareketti.

Belirttiğimiz gibi Jön Türk hareketinde en önemli rol oynayan örgütün nüvesi Mekteb-i Tıbbiye'de kurulmuştu. Kuşkusuz bu okul bir siyasal muhalefet teşkilâtı kurmak için en elverişli yer değildi ama bu okuldaki öğrenciler uzun süredir Osmanlı aydınlarını etkileyen bir diz entellektüel hareketten fazlasıyla etkilenmişlerdi ve belirtmek gerekirse onları muhalefete iten neden siyasal olmayıp içinde yaşadıkları toplum ile mevcut değerler uyumsuzluğu idi.

Nitekim, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurulduğu bu okuldaki siyasal ve düşünsel tartışmalara baktığımızda bunlar içinde temel bir siyasal motif bulabilmek son derece zor olmakta, buna karşılık temel eksenin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da gelişen biyolojik materyalist cereyan olduğunu görüyoruz.

İlk muhalefet hareketinin örgütleyicilerinin okudukları kitaplara ve tartışmalarına baktığımızda, en popüler kitabın Ludwig Büchner'in, Kraft und Stoff adlı eseri olduğu görülüyor, bunun ardından gene aynı yazarın Natur und Geist adlı kitabı ve Félix Isnard'ın Spiritualismé et Matérialism başlıklı popüler biyolojik materyalist el kitabı geliyor. Bu kimselerin gerek yayınladığı kitaplarda ve gerekse o dönemin popüler dergileri olan Maarif, Musavver Cihan, Mırsad, Hazine-i Fünûn, Resimli Gazete gibi yayın organlarında yazdıkları yazılarda yararlandıkları yazarlar arasında, Karl Vogt, Jacob Moleschott, Ernst Haeckel göze çarpıyor. Gene bu yazılarda bol miktarda Darwinizm'e yapılan atıflar gözleniyor.

Dikkat edilecek olursa bu tartışmaların fazla siyasal bir yönü bulunmamaktadır. Pek tabii ki Büchner'in, bilhassa Der Mensch und seine Stellung in der Natur (1872) de Lasalle'a yönelttiği eleştirilerde, bir kapitalizm taraftarlığı belirgindi ama ne Büchner'in bu kitabı Osmanlı aydınlarının ilgisini uyandırmıştı ve ne de onun düşünce sisteminin böyle bir yanı olduğu bu kimselerce farkedilebilmişti. Onların gözünde on dokuzuncu yüzyıl biyolojik materyalizmi Holbach ile başlayan dini toplumsal gelişmenin önünde bir engel olarak gören düşünce sisteminin bir halkası idi ve dünyayı bilimsel olarak yorumlayabilmek için elde mevcut tek araçtı.

Jön Türk hareketinin başlangıç yıllarına baktığımızda, onların düşünce ri arasında siyasal olanları çok basit düzeyde ortaya çıkıyor. Bu ülkenin bölünmesi tehlikesine karşı geliştirilmiş bir koruyucu milliyetçiliğin ilk fikirleri, toplumda daha özgürlükçü bir yapının sağlanmasının gelişmeyi sağlayacağı kanaati idi ki bu ikincisi aslında birinci istekle temelde çatışmaktaydı ve bir süre sonra bu Jön Türklerin asıl sorunu olacaktır. Buradaki milliyetçilik fikrini besleyen diğer bir unsur da kuşkusuz dönemin Batılı devletlerinin Osmanlı imparatorluğuna siyasal ve ekonomik sızmasına karşı duyulan tepkiler idi.

Bu dönemde Jön Türklerin siyasal düşünürler hakkındaki bilgileri son derece sınırlı idi ve bu bilgiler yasaklandığı için gizlice okula sokulmuş olan Petite Larousse'dan alınmıştı. Nitekim, kendileri Petersburg Üniversitesi'ndeki fizik tahsilinden sonra kendi okullarına gelen Hüseyinzâde Ali Bey'in kendilerine bu alanda verdiği bilgileri büyük bir hayranlıkla anla-

tıyorlar.

Ancak bu bilgiler Jön Türklerde belirli siyasal fikirlerin gelişmesine yardımcı olabilecek bir etki yaratmamışlardır. Dolayısıyla Jön Türklerin başlangıçtaki siyasal fikirlerini son derece ilkel olarak yorumlayıp, daha ziyade biyolojik materyalizmin etkisiyle içinde yaşadıkları toplum ile değer uyumsuzluğuna giren bir entellektüeller hareketinden bahsetmemiz mümkündür. Biyolojik materyalizm bu kimseler üzerinde yaşadıkları evreni tamamen yeni bir gözlükle tanımaya yarayan bir araç işlevini görüyordu ki, bunun etkisi dünyayı açıklamakta yetersiz kalan bir sistemin değişmesi arzusu şeklinde ortaya çıkıyordu. Nitekim, Jön Türk hareketinin başlangıcını değerlendirmek için Herriot'ya mektuplar yazan bir Jön Türk hareketin başlangıçta tamamen böyle bir özelliğe sahip bulunduğunu belirtiyor.

Bu özelliği taşıdığı müddetçe Jön Türklük bir öğrenci hareketi olmaktan ve bilhassa Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne muhitinde yayılmaktan öteye gidemedi. Nitekim, örgütün temellerinin atıldığı 1889 ile 1895 yılları arasındaki faaliyet, Namık Kemal Bey'in yasaklanmış kitaplarını gizlice okumak, biyolojik materyalizm tartışmaları yapmak ve Ali Şefkati Bey'in Yurt dışında bastığı gazetesini dağıtmaktan öteye gitmedi. Bu dönemde Jön Türklerin mevcut rejime karşı büyük bir nefret duyduklarına herhangi bir kuşku yoktur fakat bu nefret büyük çapta onun siyasal faaliyetine değil de, mantalitesine yönelikti ve siyasal faaliyete duyulan nefret bunun yalnız bir türevi olmaktadır.

Jön Türkler tarafından yayınlanan ilk kitaplara bakıldığında bu oldukça açık bir biçimde görülür. Bu eserlerde, mevcut siyasal rejim, çağdışı olmak ve "kavanin-i tabiiyeye tabi" olması gerektiği halde bunun dışında kalmaya çalışan bir yapı olarak suçlanmaktadır. Yani bir anlamda onların gözünde mevcut rejim olması gereken değil onun bozulmuş bir şekli olmaktadır ve tabiat kanunu icabı onun değişmesi gerekmektedir.

Gerçi İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından Avrupa'da yayınlanan ilk kitaplardan birisi de biyolojik materyalist bir kısım Avrupa (bilhassa Alman filozoflarından) derlenmiş küçük bir felsefe ansiklopedisiydi ama, Jön Türk hareketi örgütsel genişlemesini dağılan bir imparatorluğun çöküşünü durdurmayı amaçlayan bir milliyetçiliğe yönelttiği zaman sağladı. Kuşkusuz bu gelişmede 1895 Ermeni olaylarının büyük bir rol oynadığına kuşku yoktur ve Jön Türklerin ilk beyannâmesinin bu olaylar sonrasında yayınlanmış olması da bir tesadüf eseri değildir. Bu milliyetçiliğin herhangi bir felsefi tabanı bulunmamaktaydı, tek amacı bölünmeyi ve gerilemeyi durdur-

maktı ve aynı zamanda Avrupa yayılmacılığına bir tepki idi. Gene İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ilk yayınlarından birisi olan Guillaume Tell tercümesi ve Alfieri'den yapılan tercümeler onların bu alandaki yaklaşımının düzeyi hakkında bizi iyi bir bilgi verebilir.

Bu milliyetçiliğin bir diğer unsuru ise aynı zamanda halka hizmet etmenin gerekliliği üzerinde durmasıydı. Bu kuşkusuz Osmanlı aydınlarına uzun zaman yabancı kalmış bir düşünce idi fakat bilhassa on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu kimseler halk ile aralarındaki ilişkiyi bir tenvir-tenevvür ilişkisi biçiminde görmeye başlamışlardı. Bu görüş açısı hiçbir zaman halkla beraber iş yapmak gibi bir zaviyeyi muhtevî olmamıştı ancak halkı aydınlatmak gibi bir sorun Jön Türklerin de Yeni Osmanlılardan aldıkları bir miras olmuştu.

İşte başlangıcında Jön Türk hareketinin temel düşünce eksenleri bu biçimde şekilleniyordu. İlk olarak, kişileri düzenle anlaşılmazlığa düşüren bir biyolojik materyalist hareket sözkonusu idi. Bunun arkasından ayrılık hareketlere karşı bir milliyetçilik fikrinin ilk izleri vardı ki bunda bir Türk milliyetçiliği izleri yoktur. Üçüncü olarak bu kimseler kendilerini halkı aydınlatmaya yönelik bir faaliyeti gerçekleştirmesi gerekli bir grup olarak görüyorlardı.

III. JÖN TÜRK HAREKETİNİN 1902 YILINA KADAR GELİŞİMİ VE JÖN TÜRKLERİN TEMEL DÜŞÜNCELERİ.

1895 Ermeni olayları sonrasında ilk defa olarak cemiyetin bir beyname ile ortaya çıkması ve aynı yılın Aralık ayında merkez yayın organı olarak Paris'de Meşveret ve Mechveret Supplément Français'nin çıkarılması ile Jön Türk hareketi bir belirginlik kazandı. Zaten, temelde Jön Türk hareketi için esas başlangıç tarihi olarak 1895 yılının kabul edilmesi gerekir.

Bu tarihten ikinci Jön Türk kongresinin gerçekleştiği 1902 tarihine kadar olan döneme baktığımızda, hareketin ilginç ve değişik bir gelişim gösterdiği görülüyor. İlk olarak, Osmanlı toplumunda devlet ile fertler arasındaki ara tabakaların eksikliğinin doğal bir sonucu olarak hareket başlamasından hemen sonra rejime değişik açılardan muhalif ve onu değiştirmek isteyen çok sayıda grup bu harekete katıldı. Bunlar, çeşitli özerklik hareketi taraftarları (Türk-Suriye Komitesi, Selim Faris'in başını çeşitli gruplar), siyasal masonluk, ülemanın temsil ettiği belli gruplar, saray içinde bir darbe gerçekleştirmeye çalışan yönetimin ileri gelenleri idi. Aynı şekilde, bu kadar geniş bir çevreye hitap etme zorunda kalmaları ki

sürede Jön Türklerin yaklaşımlarında değişiklik yapmalarını gerektirdi.

İlk olarak farkedilen husus,biyolojik materyalist yaklaşımların halk katında oldukça olumsuz bir imaj yarattığı oldu. Bu noktadan itibaren Jön Türk yayınlarında bu tür eğilimler ya satır aralarında verilmeye çalışıldı ya da bu alanda İslâm dininin toplumsal içeriğine başvuruldu. Jön Türklerin burada farkettiği diğer bir husus da kuşkusuz,kendilerinin toplumda İslâm dininin oynadığı rollerin yerine materyalist bir düzen geçirmeyi arzulamakla birlikte Osmanlı toplumunu bir ümmet biçiminde gördükleri oldu. Ahmed Rıza Bey'e göre "sürüden ayrılanı kurd kapıyordu".Zaten 1895 de Cemiyetin adı değiştirilmek istendiği zaman,Auguste Comte'un hayranı olan Ahmed Rıza Bey, Nizam ve Terakki(ordre et progrès) adını önermiş buna karşılık İstanbul merkezi "nizam" sözü yerine "ittihad" kelimesini geçirmek için ısrar etmişti.

İşte bu husus bize niye Jön Türkler arasında pozitivistimin bu derece yaygınlık gösterdiğini izah edebilmektedir. Gerçekten de başta Ahmed Rıza Bey ve Yusuf Fehmi olmak üzere çok sayıda Jön Türkde aşırı pozitivist eğilimler bulunması bir tesadüf eseri değildir. Toplum bu şekilde bir ümmet yapısı içinde mütalâa eden bir zihniyet bakımından her halde pozitivistimden daha uygun bir düşünce sistematiği olamazdı. Üstelik pozitivistim bir bilim dini olmak iddiasındaydı ki bu da bilimselliği her şeyin önüne geçirmeye çalışan Jön Türklere diğer bir açıdan ilginç geliyordu. Ama her şeye rağmen pozitivistimin istenilen etkiyi sağlayacağı ana kadar Jön Türkler,İslâm dininin toplumsal içeriğinden yararlanmak istiyorlardı,ancak Ahmed Rıza Bey'in arzuladığı biçimde yani Brezilya'da olduğu gibi pozitivistim bir din biçimini aldıktan sonra İslâmiyetin bu etkisinden yararlanma bir kenara bırakılabilirdi.

Jön Türklerin Avrupa'daki faaliyetinin hızlanmasından sonra farkettileri diğer iki husus ise çok daha önemli oldu ve bunlar Jön Türklerin yaklaşımlarını büyük ölçüde değiştirmesine yol açtı.

İlk olarak,Jön Türkler halkla aralarındaki ilişkiyi bir çeşit tenvîr-tenvür ilişkisi biçiminde gördükleri için,bekledikleri halka II.Abûlhamid yönetiminin kötülüklerini gösterdikleri anda onun kendilerinin safına geçerek bir ihtilâle yöneleceği idi. Ancak,bir süre sonra öğrencilerin bu konuda pek de istidatlı olmadıkları görülünce bunun Jön Türklerdeki tepkisi çok sert oldu. Halk onların gözünde beraberce iş yapılacak bir kategori olma özelliğini bütünüyle kaybetti. Bu tabii olarak,onların entellektüel olarak ilgi duydukları fikirlerle de uygunluk gösteriyordu.

İlk olarak bilhassa kendilerinin ilgi duyduğu Ernst Haeckel gibi biyolojik materyalist yazarlar, bir çeşit biyolojik seçkinlik teorisi geliştirmişlerdi. Hattâ, Haeckel morfoloji üzerine yaptığı çalışmalarda ebriyolojik gelişmenin ilk aşamalarından itibaren kişilerin farklılaştığını iddia etmişti. Pek tabîî olarak Jön Türkler üzerinde bu konudaki asıl büyük etki Gustave Le Bon tarafından gerçekleştirildi.

Gustave Le Bon, hem tıp üzerine yaptığı deneyleri nedeniyle ve hem de Arap Medeniyeti üzerine yazdığı kitabı ile Osmanlı entellektüel çevrelerinde oldukça tanınmış bir düşünürdü. Le Bon, dönemin vasat düşünürlerinden birisi olmasına karşılık teorisinin basitliği ile oldukça ilgi uyandırmaya mümkün olmuştu. Le Bon, kitle yönetiminin en büyük aleyhtarlarından ve kitlenin karar alma konusundaki yetersizliğini bilimsel olarak ispata çalışan düşünürlerin en önde gelenlerinden birisi idi. Hattâ, Paris'deki şapkacılar üzerine yaptığı deneyler ile beyin büyüklüğü ile toplumsal seç-

kinlik arasında bağlantı kurmaya çalıştığı deneyi daha Mekteb-i Tıbbi yede iken pek çok Jön Türkü etkilemişti ve ayrıca Şâkir Paşa'nın derslerinde onun diğer bazı araştırmaları üzerinde durulmuştu. Le Bon'a göre kitleye yönetim konusunda imkân tanımak anlamsızdı ama dönemin koşulları seçkinlerin doğrudan yönetimine de imkân vermemekteydi. Bu taktirde yapılmaması gereken halkın istediğini yapıyormuş gibi göstererek aslında seçkinlerin onun yararına gördükleri hususları icra etmesinden ibaretti. Kısa süre içinde Le Bon'un görüşlerinden mülhem pek çok makale çeşitli Jön Türk dergilerinde görülmeye başlandı. 1907 yılında Le Bon'un, Les Lois Psychologiques de l'Evolution des Peuples) adlı eseri Doktor Abdullah Cevdet Bey tarafından Türkçeye çevrildi. Türkiye'de Le Bon etkisi üzerinde günümüze kadar fazla durulmamıştır ve en etkili olmuş olan iki sosyolojik akımın Gökâlp kanalıyla gelen Durkheim ve Sabahaddin Bey kanalıyla gelen Le Play okulları olduğu iddia edilmiştir. Halbuki Le Bon'un seçkin teorileri bunların çok üzerindeki bir etkiyi gerek Osmanlı aydınlarında ve gerekse Cumhuriyetin kurucuları üzerinde gerçekleştirmiştir, Cumhuriyetin halkçılık yaklaşımlarında da Le Bon izlerini kolaylıkla görebilmek mümkündür.

Le Bon türü bir seçkinlik, Jön Türk zihniyetinin pek çok özelliği ile de uyum göstermekteydi. İlk olarak, unutulmaması gereken bu kimselerin maddî evreni kendilerine veri olarak aldıkları ve evrende cereyan eden toplumsal olaylar da dahil olmak üzere, tüm olayları maddî bir düzeyde ve fen bir netlikle açıklamak isteğinde buldukları idi. Bu teorinin oldukça

mekanik ve şapkacıların müşterileri üzerinde yaptığı açıklamayla oldukça maddî bir açıklama getirdiğine kuşku yoktu. Bunun yanısıra ,dünyayı sosyal Darwinist gözlükle gören bu kimseler için, teori güçlü olan seçkinlerin zayıf olan kitleyi bu güç nedeniyle yönetmeleri gerektiği biçimindeki bir mantıkla açıklanabiliyordu. Jön Türklerin çok yoğun bir biçimde liyakatsiz kimselerin yönetim kademelerine getirilmesini eleştirmelerinin nedeni de aslında kendilerine atfettikleri bu seçkinlik olmaktadır.

Bunların yanısıra Jön Türklerin karşılaştığı önemli bir diğer sorun belirttiğimiz gibi başlangıçta kendilerinin belirli bir siyasal yaklaşımının bulunmaması olmuştur. Kendilerinin siyasal alandaki ilk yazıları genellikle çağdışı olduğu iddia olunan rejimden şikâyet veya hut Fransız ihtilâlinin insanlık ufku önünde açtığı yeni bir dönemin Osmanlı İmparatorluğunda da gerçekleşmesinin zorunluluğunu belirtmekten ibaretti.

Ancak bir süre sonra bu kimseler İmparatorluğun mevcut sorununun tamamıyla siyasal özelliklere sahip bulunduğunu keşfetmişlerdir. Başlangıçta Jön Türkler için milliyetçilik fikir gayet basit bir düzeyde ele alınmaktaydı ve herkesi bir Osmanlı milliyetçiliği etrafında toplamaktan ibaretti.

Bu tür bir Osmanlıcılık yaklaşımı kuşkusuz, Cemiyetin kurucuları ile de uyum halindeydi. B^u kimselerde büyük bir rahatlıkla ikili bir kimlik ortaya çıkabiliyordu. Nitekim İbrahim Temo hem İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucusu idi ve hem de Arnavut komitelerine büyük para yardımlarında bulunuyor onlarda etkin roller oynuyordu. Gene onun çıkarttığı dergilerde Arnavutlara özel bir ilgi gösterildiği gözden kaçmamaktadır. Aynı durum Abdurrahman Bedirhan ile özel bir ilişkiyi sürdürerek onun dergisine yazılar yazan Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti için de geçerlidir. Bu görüşün en iyi açıklandığı yazı da merkez yayın organında Sükûti tarafından yayınlanan "Arnavudlar ve Kürdler" başlıklı bir makale olmuştur.

Burada Jön Türklerin farkedemedikleri bir nokta, Müslüman unsurlardan olup ikili kimliğe sahip bulunmanın daha kolay bulunduğu idi. Örneğin, bir Müslüman Arnavut veyahut Arap için sözkonusu olan bu kimlik bir Hıristiyan Osmanlı için çok daha zor gerçekleşiyordu. Bu alanda en büyük Osmanlılık gösterisi olarak ortaya konulan örnek kuşkusuz Mechveret Supplément Français'nin, baş yazarlar kadrosuydu. Bu kadro, Ahmed Rıza Bey (Türk), Halil Ganem (Katolik Arab), Albert Fua (Yahudi), Anméghian (Ermeni) ve Aristi-

di (Rum) Bey ve Efendilerden oluşmaktaydı. Ancak bu gösteri kısa bir süre sonra oldukça büyük bir fiyasko ile sonuçlandı. İlk olarak Aristidi Efendi, 1897 Osmanlı-Yunan krizi sırasında beklenildiğinin tam tersine Yunan taraflısı yazılar yazınca komite içinde büyük bir krizin doğmasına neden oldu ve bu gösterinin ilk firesini teşkil etti. Daha sonra Anmégghian Efendi Saray ile anlaştı zaten kendisinin Ermeni komiteleri üzerinde herhangi bir etkisinin bulunduğunu belirtmek mümkün değildir. 1902 Kongresi sonrasında Fua harekette silik rollere geçti ve 1903 yılındaki ölümüne kadar bu gazetenin Osmanlılık gösterisine katılan yazarlarından yalnızca Halil Ganem bu görevini sürdürdü. Ganem de eğer 1906 yılında gerçekleştiren milliyetçi eğilimlere kayış tecrübesini yaşasaydı nasıl bir tavır alabileceğini kestirmek bir hayli güç olurdu.

Gene de burada belirtmemiz gereken aktif siyasal mücadele içindeki Osmanlı unsurları komitelerini incelediğimizde, bunlar içinde Jön Türklerle komite düzeyinde dahi ilişki kurma fikrinin yavaş yavaş reddedilmeye başlanıldığını görüyoruz.

1902 yılına kadar Jön Türklüğün karşılaştığı bu yeni siyasal program belirleme sorununun yanısıra temel sorunu çok sayıda farklı amaçlı muhalif gruplara hitap etmek zorunda kalması ve bunların değişik dönemlerde komitede diğer gruplara üstünlük sağlaması olmuştur.

Bilhassa 1899 yılı sonunda Damad Mahmud Paşa'nın firarından sonra Cemiyete bir eski devlet adamları kadrosu hakim olmuştur ki bu kimselerin İngiltere desteğinde gerçekleştirilecek bur darbe dışında hiçbir fikirleri bulunmamaktaydı. Bu kimselerin adeta Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde Disraeli dönemi şartları hüküm sürüyormuşcasına böyle bir yardımı beklemeleri siyasal realiteyi çok iyi değerlendiremediklerinin bir delili olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu alanda İsmail Kemal Bey ile kurulan ilişkiler dışında önemli bir destek geldiğini belirtmek mümkün değildir.

Bunun yanısıra başını Ahmed Rıza Bey'in çektiği yabancı müdahalesi aleyhtarı ve bundan dolayı milliyetçilik fikirlerine kayma eğilimi gösteren diğer bir kadro, eylem yapılmasını isteyen bir anarşist-icraatçı grup, klâsik Jön Türklüğü temsil eden Tıbbiyeli kadro, Mısır'da üstlenen ülema, Balkanlardaki mahallî teşkilât ve diğer etnik gruplardan Jön Türklüğe ilgi duyanlar son derece renkli fakat uzlaşması güç bir mozayici ortaya çıkartmışlardır.

İşte Jön Türklük önemli dönemeçlerinden birisi olan 1902 yılına bu şekilde girmiştir ve bu tarihten sonra gerek düşünce ve gerekse eylem biç

çiminde önemli değişimler göstermiştir.

IV 1902 Kongresi ve JÖN TÜRKLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ve 1906-1908 Dönemi

JÖN TÜRK LÜK:

1902 yılına gelindiğinde Jön Türk hareketi içindeki çok sayıdaki uzlaşmaz grup bir kongre aracılığı ile birlik oluşturmanın yararı üzerinde birleşmişlerdi. Ancak kongre bunun tam tersine bir sonucu ortaya çıkarttığı gibi farklı gruplar arasındaki uzlaşmazlıkları ve düşünce farklılıklarını da çok belirgin bir biçimde ortaya koydu.

Kongrede taraflar ikiye ayrıldı ve bir bölüm, ki bunların başını Dahad Mahmud Paşa'nın oğlu Sabahaddin Bey çekiyordu, İngiltere'nin desteğinde bir darbe ile mevcut hükümetin işbaşından uzaklaştırılması-kongre gündemine getirdi. Bu fikir Rum, Ermeni ve Arnavut komiteleri tarafından açıkça desteklendi. Buna karşılık Ahmed Rıza Bey ile ihtilâlci (icraatçı) gruplar bu fikri kesinlikle reddettiler ve kongre beklene- nin tam tersine bir sonuç vererek bu iki grubun ayrılmasına yol açtı. İkinci grubun kongrede ortaya koyduğu tavır bir hayli milliyetçi oldu ve sözcüleri Ermeni, Rum ve Arnavutların ittihadından hoşlanmadıklarını ağır ifadelerle kongrede zikrettiler. Birinci grup kongrede üstünlüğü sağlamakla beraber, İsmail Kemal Bey'in önderliğinde giriştikleri bu darbe girişimi tam bir fiyasko ile sonuçlandı ve Rum ve Ermeni komite- lerinden de beklenen destek gelmeyince bu hareket dağıldı. Ancak 1906 yılında Sabahaddin Bey yepyeni bir program ile ortaya çıkarak, Terakki ve İttihad Cemiyeti'ne muhalif bir yapıyı oluşturmaya muvaffak ola- bildi.

Kongrede azınlığı teşkil eden grup ise 1902 yılından itibaren yeni bir örgütlenme çabasına girdi. Ancak bu dönemde azınlığın iki tarafı, yani Ahmed Rıza Bey ve taraftarları ile icraatçılar arasında izlenecek politika nedeniyle önemli ayrılıklar çıktı. Ahmed Rıza Bey, pozitivistin etkisi ile ve Sosyal Darwinist bir görüş açısıyla ülkedeki rejim de- ğişikliğinin bir evrim sonucunda gerçekleşeceğini söylüyordu ve yazıla- rında kendilerinin görevinin böyle bir evrimin gerçekleştirilebilme- si için halkın kültür seviyesini arttırmak olduğunu savunuyordu. Muha- lif grup ise herşey evrim sonucunda hallolacaksa o taktirde kendileri- ne herhangi bir görev düşmeyeceğini ve gereken davranışın eylem yapmak olduğunu savunuyorlardı. Ancak her iki grup da bir noktada birleşiyor- lardı ki o da yabancı aleyhtarlığı biçiminde ortaya çıkan bir milliyetçi- lik idi. Bu fikirlerin şekillenmesinde 1902 yılında çıkarılmaya başlan- an İura-yi Ümmet ile gene Mısır'da çıkan Türk gazetesinin etkisinin al- tını çizmek gerekiyor. Bilhassa ikinci gazete resmî yayın organını da

aşan bir ölçüde Türk milliyetçiliğine kayışı gözlemlemek mümkün oluyor. Büyük ün yapmış olan Yusuf Akçura'nın, "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesi ve burada ilk kez Osmanlı devletinin önündeki alternatiflerden birisinin de "ınk esasına müstenid Türk milliyetçiliği" yapmak olduğunun belirtilmesi genel çizginin fazla dışında bir gelişme değildi. Gazetede yazarların takma adlar olarak Oğuz, Altay, vb. gibi takma adlar kullanmaları, Yahudilere, Osmanlı Devleti içinde yaşamayan bir ulus-devlette azınlık olmaktan çok daha iyi olabileceği yolunda öğütler vermeleri, Ermeni dükânlarından mal alınmaması yolunda bir boykot çağrısında bulunmaları bir hayli ilgi çekici olmaktadır. Aynı eğilim bu netlikle olmamakla birlikte merkez yayın organı olan Sûra-yi Ümmet dergi (gazetesinde) de görülmektedir. Nitekim, 1905 yılında bu yayın organı da "Küstahlık" adlı bir makalede Osmanlı İmparatorluğunda meydana gelebilecek bir değişikliğin ancak Türk unsurunun olaya müdahalesi ile gerçekleşebileceğini açıkça belirtti.

Zaten her iki grubun da açık tavırlar ortaya koyması için 1906 yılını beklemek gerekti. 1905 yılı sonlarında aslında fazla önemli olmadığı sanılan bir Jön Türk Erzincan'dan, Avrupa'ya firar etti. Dr. Bahaeddin Şakir adındaki bu Jön Türk, dahilî teşkilâttâ önemli bir rol oynamış değildi. Ancak Avrupa'ya gelince, kendisine merkez komite adına örgütün o tarihe kadar başarı sağlayamamasının nedeni üzerine bir rapor yazmak ve mümkünse diğer gizli örgütler üzerinde araştırma yapmak görevi verildi.

Bahaeddin Şakir ilk olarak çok sayıda Avrupa'da bulunan gizli komite üzerinde araştırma yaptı ve daha sonra Cemiyetin başarısızlığı hakkındaki görüşlerini ortaya koydu. Bu görüşlere göre cemiyetin başarısızlığının iki nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, organizasyonun bozukluğu ikincisi ise propagandanın tamamen yanlış olması ve yanlış bir kaynağa yöneltilmesiydi.

Bahaeddin Şakir, organizasyon yöntemi olarak ülke içinde küçük birimler biçiminde örgütlenmeyi tavsiye ediyordu ayrıca bütün teşkilât da kendi ifadesine göre evrimci çizgiyi bir kenara bırakarak tamamen bir ihtilâlcî örgüt gibi çalışmalıydı. Zaten rapordâ cemiyetin daha önceki dönemi bu biçimde bir özelliğe sahip olma suçlamasına muhatap kılınarak eleştirilmekteydi.

Bahaeddin Şakir'e göre, Cemiyetin ikinci hatası propaganda şeklinden ve bu propagandayı yönelttiği kitleden gelmekteydi. İlk olarak Bahaeddin Şakir, Cemiyet propagandasında lüzümsüz bilimsellik olarak nitelendirdiği fikirleri eleştiriyordu. Ona göre, bir ihtilâlcî örgütün merkez yayın organında Gustave Le Bon veyahut Edmond Demolins'den mülhem yazılar yazılmasının hiçbir anlamı yoktu. Yapılması gereken halkı isyanı kışkırtıcı bir yazı biçiminin benimsenmesi olmalıydı.

Aynı şekilde Bahaeddin Şakirin parmak bastığı diğer bir nokta Türklerin dışındaki Osmanlı unsurları ile ancak yönetimin devrilmesi için bir birliğin meydana getirilebileceği yoksa asıl amaçları İmparatorluktan ayrılmak olan bu teşkilâtlarla ortak bir eylemin söz konusu olamayacağı idi. Bu rapor, Terakki ve İttihad Cemiyetinin reorganizasyonunun başlangıcı oldu ve örgüt tamamen yeniden organize edilmeye başlandı. Propaganda yöntemi değiştirildi ve halkı kışkırtıcı ilânlar Cemiyetin en sık kullandığı propaganda yöntemi haline geldi. Bunlarda eskiden olduğu gibi yönetimi çağdışı olarak suçlayan ve Avrupa düşünürlerinden örnekler veren ifadeler yerine, yönetim değişmezse "Rus askerlerinin evliya türbelerinde işret sofrası kuracakları" şeklindeki anlatımlar işlenmeye başlandı. Aynı dönemde, Cemiyet propagandasında Türk ifadesine daha fazla yer verir oldu ve önemli her konuda Osmanlı kelimesi yerine bu kelime ikame edilmeye başlandı. Nitekim 1907 de hazırlanan bir ihtilâlcî marşta "bize Altaylı Türk derler" biçiminde bir ifadenin yer alması bunu kanıtlamaktadır. Aynı durum kuşkusuz Cemiyetin gizli muhaberatında da gözleniyor. Buhara'ya gönderilen bir Cemiyet mensubuna "arkadaşlarının da Adriyatik sahillerinden Çin Denizi sahillerine kadar" uzanan bir "Türk İmparatorluğu" nun savaşçısı olduğu biçiminde bir tanıtıcı mektup verilmesi bunun göstergesidir. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, ancak 1913 Balkan harplerinden sonra Türkçülüğe yöneldiği biçimindeki genel intiba oldukça yanlıştır ve bu eğilimleri 1906 dan itibaren Cemiyetin evrakında izleyebilmek mümkündür.

Terakki ve İttihad Cemiyeti böyle bir noktaya kayarken Sabahattin Bey'in liderliğini yaptığı ve 1906 da kurulan "Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsî Cemiyeti" ise bunun tam tersi bir politika izledi. Sabahattin Bey, Avrupa'ya yeni geldiğinde Edmond Demolins'nin daha sonra Anglo Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir? başlığı ile Türkçeye çevrilecek olan kitabını okumuş ve ondan çok etkilenmişti. Demolins ikinci

kuşak Le Play'cilerin önde gelen isimlerinden birisi idi ve dönemin Fransa'sında yaygın hale gelen İngiliz üstünlüğünün araştırılması konusu ile ilgileniyordu. Kendisine göre Anglo-Saksonların ileri gitmiş olmalarının iki temel nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi eğitim sistemi sayesinde İngilizlerin hayat için savaşım veren bir insan tipini yaratmış bulunmalarıyla ki bu kuşkusuz sosyal Darwinizm ile de bağlantılıydı. İkinci olarak, İngilterede çevrenin yönetime çevrenin koşullarına uygun olarak daha fazla katılmasını sağlayan adem-i merkeziyet uygulamasının olmasıydı.

Sabahaddin Bey her iki görüşten de fazlasıyla etkilendi. İlk olarak Osmanlı İmparatorluğunda İngiliz tipi bir eğitim sisteminin uygulanmasının birinci savunucusu oldu. İkinci olarak ise Demolins'nin görüşlerinin Osmanlı Devletine uygulanmasının çok büyük farklılar gösteren Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli bölgelerinde bir çeşit yarı-federatif bir düzeni ortaya çıkartarak devletin kurtarılmasının sağlanabileceği şekline dönüştürüldü.

Ancak, burada temel bir sorun vardı ki Sabahaddin Bey onu kolay kolay çözememekteydi. Bu kuram temelde sosyolojikti ve bununla mevcut rejimi devirmek arasında doğrudan bir bağlantı bulunmamaktaydı. Nitekim, Bahaeddin Şakir Bey kendi merkez yayın organları olan Şûra-yi Ümmet'de Sabahaddin Bey'i eleştirirken onu fazlasıyla bilimsel teorilere sapanmış olmakla suçladı ve onun Cemiyetinin yayın organı olan Terakki gazetesinin dahi Science Social dergisinin taklidi olup aslında ihtilâlcilikle hiç ilgisinin olmadığını iddia etti. Gerçekten de Sabahaddin Bey ve taraftarlarının buna doğrudan verecekleri bir cevap yoktu, bazı yurt içi darbe hareketlerine karışmalarına rağmen bu örgüt hiçbir zaman bir ihtilâlcî nitelik kazanamadı.

Jön Türk hareketinin gelişimini çok yakından etkileyen bir diğer olay yurt içinde bilhassa subayların yoğun olduğu bir grubun 1906 yılında Selânik'de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adında bir örgüt kurmaları idi. Bahaeddin Şakir Bey'in katı ve milliyetçi programı bu kimselerin ilgisini oldukça çekmişti ve bu örgüt yurt dışındaki muhaliflerle ilişki kurmak istediği zaman bu nedenle Terakki ve İttihad grubuna yöneldiler. Bahaeddin Şakir, komiteye 1906 sonlarında verdiği bir raporda, ülkede siyasal rejim değişikliğini gerçekleştirebilecek tek kurumun ordu olduğunu ve propagandanın kesif olarak bu müesseseye ve mensuplarına yöneltilmesi gerektiğini belirtmişti ve Sabahaddin Bey ve taraftarlarının ise kendi tarafından

"vatanın parçalara taksim edilerek bir parçanın Rumlara diğer parçanın Ermenilere, diğer bir parçanın Araplara verilmesi" anlamına gelmekle itham edilen "adem-i merkezîyet" programının, milliyetçi fikirlere sahip bu kimseler nezdinde hiçbir şansının bulunmadığını da ilâve etmişti. Gerçekten de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti yurt dışındaki muhalefet örgütleri ile temas kurup güç birliğine gitme kararı aldıklarında açıkça Türk milliyetçiliğine yönelmiş olan Terakki ve İttihad Cemiyeti'ni terci ettiler.

Kuşkusuz bundan sonraki en ilginç gelişme Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin yur içinde siyasal örgütünü kurması olanında olmuştur. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti örgütün dahilî merkez-i umumisi biçimini alıncı ordu içinde geniş bir teşkilâtlanma gerçekleştirildi. Bunun sonrasında ise örgüt mahallî halk teşkilâtı kurmakta hiç zorlanmadı ve milliyetçilik özelliği ağır basan Makedonya Türk çetelerini bu şekilde örgütlemeye muvaffak oldu. Bölgede yoğun Bulgar ve Yunan çete harekâtından sonra bilhassa 1903 yılı sonrasında Türk köyleri de çeteler kurmak durumunda kalmışlardı. Bu çeteler bölgedeki Hıristiyan unsurlara ve 1903 sonrası gerçekleşen yabancı kontrolüne karşı faaliyet gösteriyorlardı ve Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin yukarıda belirttiğimiz propagandası kendilerine son derece ilginç geliyordu. Nitekim, Ohri'de, Manastır'da, Serfice'de, Tikveş'de bulunan çeteler bölgeyi ziyaret eden Terakki ve İttihad mensubu subaylar ve onların propaganda malzemeleri sayesinde çok kısa aralıklarla cemiyetin mahallî teşkilâtını organize ettiler. Bu çeteleri bir kurtuluş umudu olarak gören Müslüman ahali de aynı biçimde Cemiyetin sempaticisi durumuna geldi.

V. SONUÇ:

İlgi çekici bir biçimde Jön Türk hareketi başlangıcında bir felsefî protesto eylemi olarak başlamıştı ve içinde yaşadıkları toplumsal realitenin çok dışında bir siyasal gerçekliği gözlerinin önünde canlandırabilen ve onu arzulayan kimselerin bir eylemi olmuştu. Ancak, kısa süresinde bu hareket çok sayıda siyasal muhalefet grubunu içine aldı ve bu özelliğini büyük ölçüde kaybetti.

1908 Temmuzunda ise örgütsel faaliyetin sonucunda tam anlamıyla milliyetçi bir ihtilâl gerçekleştirdi. 1908 Sonrasındaki birkaç aylık Osmanlılık gösterileri sanıldığıının tam tersine hiçbir anlam taşımaz. Belirttiğimiz gibi İttihad ve Terakki Cemiyeti daha 1906 yılından itibaren Türkçü bir politikaya yönelmişti ve zaten diğer grupların da aştın-

da Osmanlılığı benimsedikleri yoktu.

Kuşkusuz burada sorulması gereken soru şu almalıdır. Nasıl 1889 da Ludwig Büchner ve Ernst Haeckel'in eserlerini okuyan birkaç Tıp öğrencisinin başını çektiği bir hareket 1908 yılında "vatan,millet" sloganlarıyla milliyetçi bir ihtilâli gerçekleştirmiştir? Burada galiba bakılması gereken,Jön Türklerin hitap ettikleri çevreden aldıkları cevaplar olmalarıdır. Jön Türkler,yurt içinde mevcut yönetimin gücü nedeniyle örgütlenemediklerinden;ya,yurt dışındaki entellektüellere ya da Bulgaristan,Romanya,Kafkasya,Buhara gibi yerlerde yaşayan ve yakın zamanda Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda yaşayan kitleye hitap etme durumunda kalmışlardı. Bu kitle onların bilimsel makalelerin büyük bir soğuklukla karşılaşmış ve onlara yazdıkları mektuplarda hep milliyetçi taleplerde bulunmuştur. Nitekim,yalnızca Osmanlı Devleti'nin bir millî marşı olmamasından yakınan yüzlerce mektup 1902-1908 döneminde Cemiyete gönderilmiştir. Kuşkusuz bu örgüt sosyolojisi bakımından önemli bir husustur. Çünkü bir örgüt çevresini etkilemeye çalışırken kuşkusuz etkilemeye çalıştığı çevrenin talepleri de onu şekillendirmektedir. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bu bakımdan sert,milliyetçi,yabancı aleyhtarı bir politikaya yönelmiş olması ise bir tesadüf eseri değil, aslında ortalama halkı temsil eden insanların hislerine tercüman olmasıdır. 1908 yılında Osmanlı Devletinde siyasal rejimi değiştiren düşünce de bu olmuştur. Yoksa entellektüel düzeyde Büchner,Haeckel,Le Bon, Demolins gibi Jön Türkleri çok fazla etkileyen düşünürlerin fikirlerini bu olaydaki etkilerini bulmaya çalışmak boşuna bir uğraş olabilir.